

שיטות ביחסי זמן ותשובה

הקדמה

שונה ומיוחדת היא מצוות התשובה משאר ציוויי התורה. בעוד המשותף לכלל המעשים המוטלים על האדם הוא היותם פועלים את פעולתם בהווה - בדומה לשאר חוקי המציאות - מצוה זו אינה כך. ייחודה של התשובה היא בהשפעתה על עברו של האדם. גם אם נלך בדרכם של ראשונים אשר תיארו את התשובה כחסד מאתו יתברך¹ - השאלה במקומה עומדת: כיצד פועל חסד זה בעולם השבוי תחת שלטונם הבלתי מעורער של חוקי הטבע? או שמא התשובה איננה שייכת לעולמנו שהרי 'קדמה לעולם'?

לשאלה זו נדרשו רבים מחכמינו ומחכמי העולם מימי הביניים ועד לעת החדשה, בתוכם הגרי"ד סלוביצי'ק. במאמרו 'ב'צהר' ח² הלך חיים נבון בעקבות פרופ' אליעזר גולדמן בתארו את שיטת הגרי"ד בכך שהתשובה פועלת את פעולתה בממד זמן שונה מזה שאנו מכירים³. ברצוני להוסיף על הסברים אלו משבצת נוספת אשר תאיר עוד היבט בתהליך התשובה שאותה מתאר הגרי"ד.

אל מול שיטה זו ניצבים הוגים אחרים אשר תורתם בסוגייה זו שונה לחלוטין. אחד מהם היה רבי נחמן מברסלב, אשר הבנתו המיוחדת את פעולת הזמן על העולם ועל האדם גוררת אחריה הדרכה קיצונית למושג 'התחדשות' במעשה התשובה - באופן הפוך מאז של הגרי"ד סלוביצי'ק. ננסה לגעת מעט בשיטתו, ולבחון את השוני בתפיסת מהות התשובה אצל שני ענקים אלו.

א. שיטת הרב סלוביצי'ק - 'הזמן השאול'

גישתו המיוחדת של הרב סלוביצי'ק ביחס הזמן והתשובה דורשת עיון ודיוק רב. יפה עשה חיים נבון אשר הרחיב את מבטנו גם להגדרות המופיעות ב'איש ההלכה'.

1. משמעותו של הזמן

הבנת יסוד הזמן היא המפתח לראיית הדברים. אם בתחום חוקי המדע פועל הזמן כציר אנכי חד-סטרי,

1. עיון בגישות אלו נמצא בספרו של הרב שג"ר "שובי נפשי; התשובה - חסד או חירות?" בהוצאת ישיבת שיח. וראה למשל בפתיחה לספר שערי תשובה.
2. 'תשובה זמן והיסטוריה במשנתו של הגרי"ד סלוביצי'ק', 'צהר' ח עמ' 97.
3. מאמרו של פרופ' גולדמן 'תשובה זמן בהגות הרב סלוביצי'ק מופיע בקובץ 'אמונה בזמנים משתנים', עמ' 175.

התשובה נובעת מחוקיות שונה:

העתיד מטביע את חותמו על העבר וקובע את דמות דיוקנו... עיקר העיקרים של מהות התשובה הוא כי העתיד ירדה בעבר וישלוט בו...⁴

כוחה של התשובה טמון בשינוי עברו של האדם, וביכולתו הפלאית לנצל את בחירתו החופשית לא רק לשם עיצוב עתידו והחווה בו הוא נמצא, אלא אף לקטוע את זרימתו השוטפת של הזמן ולשנות את 'העבר החי'. אותו 'עבר חי' הוא עברו של האדם הממשיך להשפיע גם בהווה ובכך הוא נוכח בעולם הנפש גם ברגע התשובה.

צריך לדייק בהבנת הדברים: "יש עבר מתמיד ויציב שאינו חולף ומתחמק אלא בעינו עומד"⁵, כלומר עבר שנותר בהווה, ורק לגבי עבר זה נכונה ההגדרה כי "מהות התשובה... כי העתיד ירדה בעבר, וישלוט בו שלטון בלי מיצרים" - שכן אין שלטון זה חורג מחוק הסיבתיות הטבעית. הזמן הפיזיקלי מציג לפנינו רצף אירועים אולם החידוש הוא שהתשובה אינה עובדת ברובד ה'חוקי-פיזיקלי', אלא ברובד ה'הכרתי-משמעותי'. בחירתו החופשית של האדם איננה מתקנת את מעשיו בעבר, אלא מזרימה לתוכם משמעות מחודשת המנוגדת לכוונה שהיתה בשעת עשייתם. האדם אינו נתבע למחוק ולהתעלם מעברו אלא לעצבו מחדש כך שישפיע בכיוון הרצוי. מעשה החטא מאבד ממשמעותו, שכן השפעתו על האדם מתהפכת. מאבן נגף נהפך החטא לאבן ביצירה חדשה בעולם המחודש של השב בתשובה. הזמן אכן מופיע כציר אופקי, אולם בממדי קיום שונים - כגון בתהליך התשובה - הופך ציר זה לדו-סיטרי.

2. החטא כ'גורל' והתשובה כ'יעוד'

השינוי בזרימת הזמן מתבטא באופן ברור בתשובה - כפי שראינו - אולם זה איננו הרובד היחיד. מציאותו של ממד זמן הנשלט על ידי שינוי ב'משמעות' מופיע בצורה חדה עוד יותר בגישתו של הגרי"ד למאורעות ה'גורל'. לצורך כך נרחיב את היריעה למקור נוסף בכתביו - מאמרו 'קול דודי דופק'. במאמר זה מתואר הקיום האנושי בשני מישורים שונים: קיום 'גורל' וקיום 'יעוד':

קיום גורלי - כיצד? זהו קיום מאונס, בבחינת "על כורחך אתה חי", קיום עובדתי, שלוב בשרשרת חוקיות מכנית, נטולת משמעות, כיוון ותכלית, ומשועבד לכוחות סביבה שלתוכה נדחף היחיד...⁷

בממד הגורל נשלט האדם על ידי חוקי הטבע והפיזיקה. קיום זה כולל את המאורעות הקורים את האדם בלא שיש לו שליטה עליהם, והבולט בכולם - אירועי הסבל אליהם נזרקים אנו פעם אחר פעם ללא יכולת התנגדות. הסבל והייסורים פועלים על האדם מכוח חוקים נוקשים ובלתי ניתנים לכיפוף, כגון חוק הסיבתיות. פטירתו של חבר קרוב איננה ניתנת לחיפוי או לטשטוש, וכל מי שחוה זאת מכיר את אשליית 'החזרת הגלגל לאחור', אך לדמיונות אלו אין מקום בקיום גורלי. בקיום זה מנסה האדם לנווט דרכו בין מבול הכוחות החיצוניים הפועלים עליו ומפליאים בו את מכותיהם, ולעתים קרובות הוא מוצא עצמו נאחז

4. איש ההלכה, עמ' 96.

5. שם.

6. מצורף לספרו 'איש האמונה'.

7. איש האמונה, עמ' 66.

בהסברים מטפיזיים לשם קבלת נחמה.

הגורל הינו הרובד הבסיסי ביותר של הקיום, אך לא היחיד. קיים גם הקיום הייעודי:
 קיום ייעודי כיצד? זהו קיום פעיל כשאדם ניצב לעומת הסביבה שהושלך בה, מתוך הבנת ייחודו
 וסגולתו, חירותו ויכולתו שלא לקפח במאבקו עם החוץ את עצמותו ועצמאותו.⁸
 כיצד יכול לנצח האדם בהתמודדות מול אותם חוקים איתנים האופפים אותו מכל צד?
 תשובתו של הרב סולוביצ'יק ברורה: **עליו לעבור לממד בו יש לו עליהם שליטה מוחלטת**. ממד זה קיים
 ברובד ה'משמעות'. האדם מעתיק את מבטו משאלת הסיבה והתכלית התלויים בעבר לשאלת המעשה
 והתיקון העומדים לנגד עיניו:

ברשות הייעוד האדם מכיר את המציאות כמו שהיא ואינו תאב... להסתיר את הרע ולהעלימו מן העין.
 כשכן הייעוד סובל, הוא אומר בלבו "ישנו רע ואני אינני מכחיש בו ואינני מחפה עליו בפלפול סרק; הנני
 מעוניין בו מבחינה הלכתית, כאדם הרוצה לדעת את המעשה אשר יעשה; אני שואל שאלה פשוטה: מה
 יעשה הסובל וחי בסבלו?"... עוון הוא בידי בעל הייסורים להרשות את מכאוביו ללכת לאיבוד ולהישאר
 ללא משמעות ומטרה?⁹

חיי של האדם מתרחשים בנקודת ההווה. אירועי העבר - וכך גם חלקים מעתידו - אינם בשליטתו, "על
 כורחך אתה נולד ועל כורחך אתה מת", אך למשפט זה הוסיף הרב סולוביצ'יק צלע שלישית - "אבל ברצונך
 החופשי אתה חי". תפקידו של האדם מתמצה בנקודה זו: **הפיכת הגורל לייעוד**.
 נתינת משמעות למאורעות הגורל והפיכתם כמשפיעים על עולמו הפנימי ועל מעשיו בהווה ובעתיד - זהו
 בדיוק נקודת המעבר בין שני ממדי הזמן: הזמן השולט והזמן הנשלט.
 כך גם בנוגע לתשובה. איש ההלכה שם בראש מעיניו את פעולת היצירה, וראשונה לכל היא יצירתו העצמית
 - התשובה.

התשובה איננה יוצרת ברובד הסיבתי, ואכן גם איש הדת אינו רואה שם את תפקידו. מגרש זה נותר פנוי
 ל'אדם היוצר', הלא הוא אדם א' של תיאור בריאת העולם המנסה להשליט עצמו על סביבתו. אדם א' פועל
 כפי יכולתו בהשפעה על עולם הגורל, אך יצירת התשובה רועה בשדות שונים לגמרי. התשובה אינה מחדשת
 מאורעות ותרחישים, אלא משמעויות וכיווני פעולה. התשובה מלקטת מאוסף חוויותו האישיים של האדם
 ואיננה נוגעת בהם כלל, אלא משנה את מיקומם בנפש ומזרימה **מתוכם** משמעויות חדשות נעלמות. החטא
 שעבר אינו אלא כ'גורל' בפני העומד בהווה, שכן איזו השפעה יש לו על איתני הפיזיקה? אולם התשובה
 אהה בדיוק לתהליך הפיכת ה'גורל' לייעוד.

אדם הניצב בפני חטאיו הינו כאיש הניצב לפני התפרצות בלתי נשלטת של רוע וסבל, שכן לכאורה אינו
 מסוגל לעשות דבר. ואכן, החוטא אינו מתעלם מעברו. מלותיו הן: **"ישנו חטא ואינני מחפה עליו בפלפולי
 סרק. אני שואל - מה אעשה ואחיה בחטאי?"**. בעצם העמדת שאלה זו מעתיק החוטא את רגע החטא בעברו

8. איש האמונה, עמ' 67.

9. איש האמונה, עמ' 68.

מממד הזמן הרגיל לממד הזמן בו המעשה והשלכותיו חיים ועומדים כל רגע, ושם עטה התשובה על חטא זה ופועלת בו את פעולתה¹⁰.

ב. שיטת רבי נחמן - 'הזמן האבוד'

גישתו הייחודית של הרב סולוביצ'יק לתשובה אינה מקובלת על כולם. היכולת לתיקון העבר נהפכת לעתים למכשול, שהרי בכדי להמשיך ולהתקדם נזקק האדם לטיפול תמידי בפגמים שנשארו מאחור, שאם לא כן יסיפו אותם כתמים להשפיע על מקומו ותפקודו בהווה. לשם כך דרושים כוחות נפש עצומים אשר בהיעדרם ההתמודדות החזיתית עם חטאיו (יחד עם 'הסכמה' על מציאותם הקבועה) יובילו את האדם למחוזות הייאוש והעצבות. ולכן, מול גישה זו מוצאים אנו כיוון שונה של התמודדות האדם עם עברו, אשר עולה מתוך משנתו של רבי נחמן מברסלב.

1. משמעותו של הזמן

לצורך עמידה על השוני בין השיטות בפעולתה של התשובה, נדרש מאתנו להבין את מבטו הייחודי של רבי נחמן בדרך התנהלות ה'אחראי' על תהליך זה, הלא הוא הזמן. כותב ר' נחמן ב'שיחות הר"ן'¹¹:

כל העולם מלא מחלוקות... ואין מי שישים על ליבו התכלית שבכל יום ויום האדם מת, כי היום שעבר לא יהיה עוד, ובכל יום מתקרב האדם למיתה...

במבט ראשון נראה שמוותו היומי של האדם אינו אלא דימוי להתקרבותו ליום המיתה, כמו נפילת גרגיר בשעון חול גדול המסמל את ימי חייו. אולם אין זה מדויק. ר' נחמן מדבר על שני עניינים שונים: (א) מוות חלקי של צד באדם שמת כל יום - 'בכל יום ויום האדם מת'; (ב) התקרבותו למיתתו הסופית - 'ובכל יום מתקרב האדם למיתה'. אין כאן דיוק בלבד, אלא פתח חשוב להבנת תפיסתו המיוחדת על מפגש האדם והזמן.

הזמן איננו גורם פסיבי אשר בתוכו עוברים המאורעות. הזמן הינו בריה אשר משפיעה על המתרחש בעולם,

10. הדבר מזכיר את שיטת הרב קוק באורות התשובה: "כל מחשבה של תשובה מאגדת את כל העבר אל העתיד, והעתיד הרי הוא מתעלה בעילוי הרצון של התשובה מאהבה" (ז, ב). הסבר לעקרון זה נותן הרב במקום אחר: "...גם המעשים של העבר אינם ניתקים ממהות החיים והחפץ במקורו. כיון שאין דבר מתנתק לגמרי, יש ביד החפץ להטביע צביון מיוחד גם על המעשים שעברו. וזה יסוד התשובה... (הקב"ה) הרחיב את כוח היצירה הנפשית הרוחנית בייחוסה אל המעשים וההווה, עד שתהיה תופסת ברשותה גם את העבר" (שם, ו, ה).

פעולת התשובה אותה מסביר הרב קוק דומה לשיטת הגרי"ד, אולם במקומות רבים מדגיש הרב קוק את יסוד המהפך הנובע משרשו הטוב של הרצון הקיים גם ברגע החטא, ואינו מדבר על ניתוק הרצון והמעשה, אותו מדגיש הרב סולוביצ'יק. ביטוי לכך נוכל לראות גם בהמשך, שלצורך חיזוק הרצון הנפול יבליט הרב קוק את עיקר התשובה בשלביה הראשונים לתשובה על העתיד.

11. שיחות הר"ן עז.

וכהגדרתו של הרב חרל"פ:

הזמן הוא כוח פעיל, כל יצירה שמונחת תחת הזמן הרי הזמן פועל ויוצר אותה, נוטל חלק בעצם ההתהוות ממש, כמן האוויר לנו והמים לדגים שבים...¹²

ניתן לתאר את השפעת הזמן על העולם בשתי דרכים: נוכל גם לצייר גרף אופקי המייצג לנו את זרימת הזמן, כאשר כל רגע בהווה נגרר בעקבות הרגע שלפניו, אולם נוכל לצייר זאת בצורת רצף נקודות עצמאיות הבאות אחת לאחר השנייה ללא הפסקה בניהם, אך גם ללא קשר בין אחת לשנייה. במילים אחרות: 'השפעה זורמת' או 'השפעה מתחדשת'. אלו שתי בחינות, כאשר ההבדל בניהם משמעותי ביותר. את המודל השני, בו נתמקד כרגע, ניתן למצוא במקומות רבים, כגון אצל בעל התניא:

וכשלומד שעות הרבה רצופות - יש לו להתבונן בהכנה זו בכל שעה ושעה... כי בכל שעה ושעה היא המשכה אחרת מעולמות עליונים להחיות התחתונים, והמשכת החיות שבשעה שלפניה חוזרת למקורה...

כי בכל שעה שולט צירוף אחד מי"ב צירופי של הוי"ה ברוך הוא בי"ב שעות היום...¹³

גם רבי נחמן בוחר את המודל השני בו לכל נקודת זמן ישנה את השפעתה הבלעדית:

ענה ואמר: אני חייתי היום חיים שלא חייתי עדיין מעולם... וגם אצלו בעצמו (אצל ר' נחמן) זכרונו לברכה היה חילוק בין החיים של הזמן הקודם לחיים של עכשיו, עד שהתפאר שחי היום חיים שמעולם לא חי חיים כאלה...¹⁴

וממילא, החיים החדשים המופיעים כל יום, מובילים גם למיתה מחודשת כאשר יום זה עובר מן העולם. בפסקה זו - כמו ברבות אחרות אצל רבי נחמן - ניתן לטעות ולחשוב שמדובר על מבט פסיכולוגי של האדם ולא במשהו מציאותי. אולם כפי שנראה לא מדובר בעניין של נקודת מבט, אלא כהתחדשות תמידית ומהותית בהשפעת הזמן.

כיצד בא לידי ביטוי השוני בחיים מיום לחברו?

רבי נתן, תלמידו, מסביר את ביטויים היותר יסודי של החיים:

שעיקר החיים כשזוכין לידע ממנו יתברך...¹⁵

ואם אכן כך הדבר, שהזמן אינו בנוי כרצף, והשפעתו על החיים גם היא כזאת, יהיו אותם חיים - או 'דיעות הבורא' במקרה הזה - שונים ומיוחדים מיום ליום. ואכן, במקום אחר מתאר ר' נחמן מצב כזה:

כי גדולת הבורא אי אפשר לומר לחבירו. ואפילו לעצמו אי אפשר לספר מיום ליום לפי מה שמזריח לו ומתנצץ לו באותו היום - אינו יכול לספר לעצמו ליום שני הזריחה וההתנוצצות של גדולתו יתברך שהיה לו אתמול...¹⁶

את הדבקות הרגעית ('גדולת הבורא' המתנוצצת לו באותם רגעים) שאותה חווה האדם בהווה, לא ניתן יהיה לשחזר ביום אחר. ואין זה מפאת שכחה או 'נפילת מתח' גרידא. שהרי אם אכן זוהי הנקודה, מניין

12. מי מרום על שמונה פרקים לרמב"ם, פרק רביעי, ב.

13. ספר התניא, פרק מא.

14. חיי מוהר"ן ח, וכן בהקדמתו של רבי נתן מברסלב לספר.

15. שם.

16. שיחות הר"ן א.

הביטחון שבעוד ימים מספר לא יחזור האדם להתעלותו הנפשית שבה היה באותם רגעים ויחוש שוב את גדולת הבורא שאותה חווה קודם לכן; חוסר היכולת לשחזר חווייה זו איננה נובעת ממגבלה פסיכולוגית - פנימית, אלא מהשפעה חיצונית - ממשית, והיא השפעת הזמן על האדם. לכל יום התנוצצות משלו. בכל יום חווה האדם מפגש מחודש ושונה עם העולם בו הוא נמצא, ואין הכוונה רק למאורעות חדשים המתרחשים עליו, אלא לבריאת עולם חדש מדי יום; התחדשות העולם מתוך התחדשות הזמן. ההווה שבו אנו נמצאים איננו רצף ישיר ליום האתמול, אלא התהוות מחודשת הנוצרת יום יום ורגע רגע, וכדבריו: "כי יום המחלת הוא עולם אחר לגמרי"¹⁷. אין זה עניין להגדרות בלבד, אלא דבר בעל השלכות רבות ומכריעות ביחס להתנהלות העולם, וממילא גם לעולמו הפנימי של האדם ולתשובה, כמו לתחומים רבים נוספים.¹⁸

2. התורה המתחדשת

בספרים הפנימיים ובתורת החסידות מובא רבות שהופעת דבר ה' בעולם אינה מסתכמת בספר התורה היורד מהר סיני. תורה נוספת בוקעת מכל מעשי העולם עוד מזמן הבריאה, ובלשונו של ר' נחמן: ובאמת גם קודם קבלת התורה, בודאי גם אז היתה התורה במציאות, כי התורה היא נצחית. אמנם, אז קודם מתן תורה היתה התורה בעולם ובהסתר. היינו, כי כל התורה כלולה בעשרת הדברות, ואז קודם מתן תורה היו עשרת הדברות נעלמין בעשרה מאמרות שבהם נברא העולם. נמצא, שהייתה כל התורה כולה נעלמת ונסתרת בתוך יישוב העולם שנברא בעשרה מאמרות. ובכל הדיבורים של העולם, ובכל העובדות והעשיות, הן מי שחוטב עצים או איזה עובדא (-מעשה) שיהיה, בכלם נעלם התורה...¹⁹ גם לאחר מתן תורה נשאר צינור זה של קליטת דבר ה' דרך מפגשו עם העולם. לדרך זו קורא ר' נחמן 'דרך ארץ', שכן דבר ה' מתגלה בדרכי הארץ הפשוטות. דרך ארץ זו קודמת לתורה; הן מבחינת הזמן והן מבחינת היותה בסיסית יותר ובמדרגה פשוטה יותר. לכן, יכול הצדיק בזמן 'פשיטותו' לקבל חיותו ממקום זה: והצדיק, בשעה שפורש מהתורה והוא בבחינת איש פשוט, הוא מקבל חיות מבחינה זו של קודם מתן תורה.²⁰

כך גם האדם הפשוט 'מהרחוב' שאינו מסוגל ללימוד, או אדם בעל מדרגה הנמצא באופן זמני במצב נפילה רוחנית, זוכים לשפע חיות על ידי הצדיק ממקור זה:

כי אפילו מי שהוא איש פשוט ואינו יכול ללמוד כלל, או שהוא במקום שאי אפשר לו ללמוד וכיוצא בזה... ואפילו מי שהוא במדרגה התחתונה לגמרי... אף על פי כן אל יתייאש עצמו... כי גם הוא יכול

17. ליקוטי מוהר"ן רעב. במקומות רבים מדגיש ר' נחמן דווקא את היום' כיחידת זמן מתחדשת.

18. השוני בהגדרות יבוא לידי ביטוי במישורים שונים. במאמר זה נתאר את השפעתו על עבודת ה' והתשובה בפרט. רובד נוסף בו יופיעו הגדרות דומות נמצא ב'חקירות הרונאצ'ובר' וב'מידות לחקר ההלכה', בחקירות בדבר מהלך הזמן, כאשר מספר 'נפקא מינות' ייתלו בכך, כגון בסוגיית 'מהלך כעומד' או 'קלוטה כמי שהונחה'. שיטות אלו מוצאים אנו גם בפילוסופיה, בשתי אסכולות שונות: מצדדי הזמן האטומיסטי, ולעומתם אלו האוחזים בשיטת 'הזמן הרציף'.

19. ליקוטי מוהר"ן תנינא עת.

20. שם.

לחזור ולשוב ולקבל חיות מהתורה על ידי הצדיק הנ"ל...

פעולתו של האדם בעולם איננה חד-סטריית. האדם עושה בעולם אך גם קולט מהעולם את אותה חיות ודבר ה' דרך הדברים בהם הוא פועל והמקרים אתם הוא נפגש במעשי היום יום. הא-לוהות 'מצטמצמת' צמצום אחר צמצום 'מאין סוף עד אין תכלית' לתוך אותן התרחשויות יומיומיות הקורות את האדם בעולמו. על האדם מוטלת החובה לקלוט מסרים אלה - אותם נכנה 'סימנים בדרך' - ולהתחדש לפי אותה תורה המתגלה אליו דרך העולם. אולם כאן נכנס עניין הזמן, שכן בתורה הנסתרת בעולם יש התחדשות לפי אותו היום המיוחד בה היא מופיעה:

וכל יום יש בו 'מחשבה דיבור ומעשה', והקב"ה מצמצם א-להותו מאין סוף עד אין תכלית, עד נקודת המרכז של עולם הגשמי שעומד עליו ומזמין לו לכל אדם 'מחשבה דיבור ומעשה' לפי היום, ולפי האדם ולפי המקום. ומלביש לו בזאת ה'מחשבה דיבור ומעשה' שמזמין לו רמזים כדי לקרבו לעבודתו. בכך צריך להעמיק מחשבתו בזה, ולהגדיל בינתו ולהבין מהו הרמיזות בפרטיות, שמלובש בזאת 'המחשבה דיבור ומעשה' של זה היום שהזמין לו ה', הן מלאכה או משא ומתן וכל מה שמזמין לו השם ית' בכל יום...²¹

התנוצצות מיוחדת זו היא חוויה אישית אותה חש האדם במפגש של עולמו הפנימי לפי המאורעות, המעשים, החוויות ואפילו המחשבות של היום בו נמצא. כעת ברור מדוע "גדולת הבורא יתברך אי אפשר לומר לחברו..."²², שכן ההתרשמות הינה אישית ובלתי ניתנת להעברה, כמו שלא ניתן להעביר חוויה אינטימית של אהבה עצומה כלפי משהו. אולם החידוש הגדול הוא שחוויה זו זמנית ותחלוף לה בסוף היום. ביום המחרת התנוצצות דבר ה' תהיה חדשה לגמרי, ותופיע מתוך העתיד הייחודי שטומן בחובו היום שטרם נולד. בכל יום מת האדם מיתה ממשית, ולא רק בשל הזדקנות תאי גופו. יום שעובר מן העולם גונז יחד אתו את התורה המיועדת לכל אדם באופן פרטי, וכך ממית הוא את הצד הייחודי של אותו אדם, אשר יכול היה להתגלות דווקא ביום זה. הפוטנציאל לא יוכל לבוא יותר לידי ביטוי באותה צורה במדויק, שכן התנוצצות יום זה על הופעותיו המיוחדות לא תחזור.²³

3. הסיפורים המתחדשים

דוגמה מופלאה כיצד מתיישם עיקרון זה בחייו האישיים של ר' נחמן ניתן לראות בסיפורו 'מעשה משבעה קבצנים'. את הסיפור הזה - שהוא מהחשובים בסיפוריו - סיפר ר' נחמן לחסידיו לקראת חג הפסח בשנות חייו האחרונות, כאשר בכל יום מספר ר' נחמן מעשה מאחד הקבצנים. אולם, רבי נתן - תלמידו המובהק - מתאר שסיפור זה לא היה מחושב מראש, אלא כל מעשה ומעשה סופר בעקבות מפגש של רבו עם אירוע מסוים:

המעשה של השבעה קבצנים... סיפר (במשך) כמה ימים, ובכל פעם סיפר עניין השייך לזה שסיפרו ממנו, שעל ידי זה התחיל לספר המעשה:

21. ליקוטי מוהר"ן נ"ד.

22. שיחות הר"ן א.

23. אור החיים הקדוש מבאר לגבי מדרש חז"ל על הפסוק "ואברהם זקן בא בימים" - 'בא וכל ימיו עימו'. בפירושו מסביר שמשמעות הדרשה קשורה למיצוי כל הבחינות השונות שהופיעו בכל יום ויום מחייו של אברהם.

בתחילה בליל שבת קדש התחיל על ידי הטבק שלקח מאיש מאנשיו וזכר באגרת ששלחתי אני לחברי שהגיע לידו ז"ל, וכתבתי שיהיה בשמחה, ואז דיבר מזה וענה ואמר: 'אני אספר לכם איך פעם אחת היו שמחים!', והתחיל לספר את המעשה של יום ראשון של הקבצן העיור...

אחר כך ביום שלישי היה סמוך לפסח ויצא מביתו מחמת שהיו מטייחים הבית... ואיני זוכר איזה עניין סיפר לפניו שהיה לו איזה שייכות מעט לאיזה עניין של המעשה של היום השישי (בסיפור), ועל ידי זה סיפר כל המעשה של יום שישי, ואחר כך סיפר לפניו אחד וכו'...²⁴

ר' נחמן לא היה זקוק לדברי הסובבים אותו בכדי להזכיר לו היכן עומד הוא בסיפור. סיפורים אלה אינם דבר של מה בכך. ר' נחמן התייחס אליהם כאל תורות עמוקות אשר הרצון לחושפם מחייב הלבשתם בסיפורי המעשיות²⁵, ולכל תורה זקוק הוא להתנוצצות המיוחדת של אותו היום אשר תסייע בידו לחשוף מקרבו תורה השייכת אליה. ואכן, כך מספר ר' נתן על דברי רבו:

ואחר כך דיבר עמי מעניין המעשה הנ"ל שסיפר בליל שבת, ואמר שהוא חפץ מאד לידע (כלומר לספר)²⁶ הסוף דהיינו מה שנעשה בכל שאר שבעת ימי המשתה וגם כל סוף גמר המעשה שממנו התחיל הסיפור... ר' נחמן עצמו לא יכול היה לספר - ושמא כלל לא ידע - את המשכו היומי של הסיפור, אלא לאור חשיפתו על ידי המפגש המחודש בהתנוצצות של היום החדש. ובדברי ר' נתן: "זוהי היה בחינת אתערותא דלתתא, להמשיך השגת אלהות שהלביש בתוך אותה המעשה, וכן היה אצל כל מעשה ומעשה". את ההתנוצצות לה זכה יכול היה ר' נחמן 'להלביש' בסיפורי מעשיות, ורק כך לספרה לחבריו ותלמידיו, ומיום לחברו. ובצורת לבוש או נוכל 'לטעום' מתורת אותו היום אשר היה ואיננו. אולם לא תמיד יכול היה לעשות כן. בסוף הסיפור, כשהגיע לקבצן השביעי "סיפר לפניו איש אחד מאנשיו איזה מעשה. ענה ואמר: הלא זה הוא מענין המעשה של יום השביעי... והיה רוצה מאד לספרה, אך לא זכינו שישפרה אז, ושוב לא סיפרה עוד"²⁷.

4. התשובה המתחדשת

עיקרון זה של 'הזמן המתחדש' איננו מבטל כמובן את מהלך התשובה. 'האדם מת בכל יום', אולם עדיין ביכולתו לתקן את חטאיו, ור' נחמן אינו פוסל את תשובת התיקון 'הרגילה'²⁸. הדרכה זו נשאר, אך בנוסף אליה הוא מוסיף דרך שונה - הפוכה כמעט - הפועלת לפי עיקרון 'הזמן המתחדש'. ישנה תשובה על העבר, אך לדעת ר' נחמן דרך הכלל צריכה להיות בתשובה המהפכת דווקא את ההווה. שינוי זה מתבטא בהדרכה השכיחה ביותר בכתביו - ההתחלה מחדש:

כשנופל האדם ממדרגתו, ידע שמן השמים הוא... ועצתו - שיתחיל מחדש לכנס לעבודת השם כאילו לא התחיל עדיין כלל מעולם. וזה כלל גדול בעבודת השם שצריכים ממש בכל יום להתחיל מחדש.²⁹

24. שיחות הר"ן קמט.

25. על משמעותם של סיפורים אלו נכתב רבות. כאן בחרנו בהסברו של רבי נחמן עצמו בליקוטי מוהר"ן קסד. וראה עוד בשיחות הר"ן קנא, ב'ליקוטי הלכות' של ר' נתן - הלכות ברכות השחר ג, א וכן בהקדמתו לסיפורי מעשיות.

26. הסוגריים במקור, וכנראה זוהי הוספה מאוחרת. ולפי מה שנראה אכן כוונתו שאכן אין ביכולתו לספר את המשך הסיפור בגלל חוסר ידיעה.

27. שיחות הר"ן בסוף קמט.

28. ליקוטי מוהר"ן ד, ה: וידוי דברים לפני הצדיק, או בצורה יותר 'שגרתית' בספר המיזות, תשובה, ו.

29. ליקוטי מוהר"ן רסא.

התחדשותו התמידית של העולם במסגרת הזמן, פורצת בפנינו דרך חדש לעקיפת מכשול מסוכן במודל התשובה של הגרי"ד.

הניסיון לתיקון העבר גורם לעיתים לנטרול יכולת הפעולה. תהליך היצירה תוך התמקדות בחטאים החוזרים ונשנים אינם מביאים בהכרח להארת ההווה אלא עלולים דווקא לגרום להחשכתו. הייאוש מהכישלונות יחלחל לאטו ולא יותיר סיכוי קלוש להתקדמות. כאן חייב האדם להיאחז באותה התחדשות ולמחוק את עברו:

אצל העולם השכחה היא חסרון גדול בעיניהם. אבל בעיני יש בשכחה מעלה גדולה; כי אם לא היתה שכחה, לא היה אפשר לעשות שום דבר בעבודת ה' אם היה זוכר כל מה שעבר, ולא היה אפשר לו להרים את עצמו לעבודתו יתברך בשום אופן...

ואצלו הדרך שכל מה שעבר והלך - נפסק והולך לחלוטין ואינו חוזר בדעתו עוד כלל, ואינו מבלבל כלל עצמו עוד במה שכבר עבר והלך³⁰.

שכחה אקטיבית זו איננה בריחה, שכן יש לה במה להיתלות. התחדשותו התמידית של הזמן ומתוך כך התחדשות האדם, יוצר ברגע החדש צדדים מקוריים ונקיים בנפשו, שבהם הוא מתמקד ומתחדש. כל ניסיון אחר יגרור אותו לסבך חטאים וטרדות אתם יאלץ להתמודד כל רגע, "ובלא זה אי אפשר להיות איש כשר באמת ולהתקרב להשם יתברך באמת"³¹.

הטיפול בחטאי העבר נעשה רק שעה ביום, ובה "ישיח ויספר להשם יתברך הן חרטה ותשובה על העבר והן בקשת תחנונים לזכות להתקרב אליו... ושאר היום יהיה בשמחה". תשובה מאהבה מוחקת את רושם עוונותיו³². אך עיקר עבודת האדם הוא תשובה בהווה - ניתוק הרגע הנולד מהרגעים שקדמו לו.³³

בניגוד לאיש ההלכה של הרב סולוביצ'יק, אין החסיד מקבל את עצמותו דרך תיקון חטאיו והפיכתם לכוח 'יעודי' ממריץ. יצירתו אינה מתבטאת בתיקון העבר אלא להפך - ביכולת להזניחו וליטול את כוחו מיצירת ההתחדשות: "יעשה בכל פעם התחלה, כי כל ההמשכות הולכין אחר ההתחלות"³⁴. בהתחדשות טמונים כוחות מעוררים ומשמחים שמתוכם מכוון האדם את המשך דרכו.³⁵

30. שיחות הר"ן כו.

31. שיחות הר"ן מח.

32. ראה למשל בליקוטי עצות תשובה ו בדבר מחיקת רושם העבירות ה'חוקק על עצמותי', או בליקוטי מוהר"ן ד, ה שם מדבר על תיקון מיוחד בעברו על ידי 'ידוי דברים לפני הצדיק'.

33. נקודה זו מודגשת גם אצל הרב קוק, כגון באורות התשובה (יג, ט*) שם כתב: "יסוד התשובה צריך לעולם להיות מונח על התיקון של להבא...", אולם שם מביא רעיון זה מכיוון קצת שונה.

34. חיי מוהר"ן תלז.

35. החשיבות הרבה שאותה מייחס ר' נחמן לראש השנה נובעת גם כן מנקודה זו. ר"ה הוא יום הכולל את שורש בחינותיהם של כל ימות השנה, ומתוך כך היכולת המיוחדת לתיקון הנחשפת ביום זה. גם הדרישה לנסיעה לצדיק דווקא בר"ה קשורה למדרגת הצדיק הכולל שנשמתו את שורש נשמותיהם של ישראל (ראה למשל אורות הקדש ג, קג). משום אותו יסוד חוזר הרב קוק שוב ושוב על הצורך בהיכללות במדרגת 'כלל ישראל' לצורך התשובה, ובייחוד בראש השנה. ראה למשל באורות התשובה (יג, ג), שם מדגיש הרב שיסוד התשובה נובע דווקא מהתכללות זו.

5. הלחץ והאדישות

את עקרון התחדשות הזמן רותם ר' נחמן למאבק באויב פסיכולוגי נוסף המוכר לכולנו. אשליית 'הזמן הרציף' יכולה ליצור באדם שתי תגובות מסוכנות והפוכות זו מזו - תגובת לחץ ותגובת אדישות: וכן בעבודתו יתברך לא ישים לנגד עיניו כי אם אותו היום ואותו השעה. כי כשרוצים להיכנס בעבודת ה' נדמה לאדם כאילו הוא משא כבד, ואי אפשר לו לישא משא כבד כזו; וגם שלא ידחה את עצמו מיום ליום, לאמור מחר אתחיל, מחר אתפלל בכוונה וכיוצא... כי אין לאדם בעולמו כי אם אותו היום ואותו השעה שעומד בו, כי יום המחרת הוא עולם אחר לגמרי, 'היום אם בקולו תשמעו', היום דווקא - והבן.³⁶ תגובת הלחץ של העבודה האינסופית, והיפוכה - תגובת האדישות של 'ממחר דיאטה', נובעות מאותו מקור: מבט על הזמן כרצף ארוך ואחיד ומתמשך. כך שמצד אחד נראית העבודה מכבידה, שגרתית ואינסופית ומצד שני אין זה נורא כל כך אם אחמיץ יום אחד בסך הגדול של כל הימים. אולם אין זו אלא אשליה.

עבודת היום הזה איננה דומה ואינה שייכת לעבודת היום הבא. אלו הן שתי עבודות נפרדות לגמרי. השעות המוחמצות ברגעים אלו אינן חוזרות לעולם - ולא רק מבחינה כמותית. העבודה שיכולה להיעשות בהם היא ייחודית לאותם רגעים - "כי יום המחרת הוא עולם אחר לגמרי". הפסוק 'היום אם בקולו תשמעו' מקבל משמעות חדשה, בכך שלכל רגע קיימת ההקשבה המיוחדת לו, וכל רגע מוזהר האדם מלסור משמוע בקולו, "היום דווקא - והבן". ואולי זוהי כוונתו ב'הבן' שבסוף דבריו. במקומות רבים בהם נראה שר' נחמן נותן פתרונות טכניים לבעיות פנימיות, אין זו טכניקה אלא מהות. התחדשות האדם והתחדשות העולם אינם ביטוי יחסי אלא דבר אובייקטיבי-עצמאי. ביכולתנו למות חלילה עם כל רגע ורגע שעובר, או להיוולד מחדש מדי יום. "גם אין טוב להיות זקן, הן חסיד זקן והן צדיק זקן, כי צריך רק להתחדש בכל יום, להתחיל בכל עת מחדש"³⁷. משום כך מתואר 'הקבצן העיוור' - אחד מגיבורי סיפוריו של ר' נחמן - כאיש הצעיר מכולם אך בעל הזיכרון העתיק ביותר, והוא זיכרון ה'לא כלום'. מתוך 'זיכרון השכחה' יכול הוא לבצע התחדשות אמיתית בכל עת וכך מתקבל כזקן וכמכובד בין שאר חבריו המתבגרים.

36. ליקוטי מוהר"ן רעב.

37. שיחות הר"ן נב.